

מדד אקים להכללה 2022

מדד ההכללה של אנשים
עם מוגבלות שכלית

מדד אקים להכללה של אנשים עם מוגבלות שכלית בחברה הישראלית 2022

**סקר בציבור - עמדות הציבור כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית
מכון המחקר "שווקים פנורמה"
עיבוד וניתוח - יוסי ודנה, מנהל מכון המחקר "שווקים פנורמה"**

**מחקר מדיה - ייצוגים של אנשים עם מוגבלות שכלית
בתקשורת (2021)
"יפעת מחקרי מדיה"
עיבוד וניתוח: שיר גריידי**

קבוצות דיון של אנשים עם מוגבלות שכלית
מועצה ארצית של מסנגרים עצמיים בחברה היהודית,
מועצה ארצית של מסנגרים עצמיים בחברה הערבית
וקבוצות סנגור עצמי של דימונה, חולון, ראשון לציון ורחובות.

עריכה וכתובה
עו"ד עירית גזית - מנהלת המחלקה המשפטית,
סנגור וקידום זכויות, אקים ישראל
עו"ד נועה בן שאול - סנגור משפטי ומרכז מידע, אקים ישראל

ניהול ועריכה
סיגל פרץ יהלומי - מנכ"לית אקים ישראל

ליווי מדעי
ד"ר עמית קמה - יו"ר האגודה הישראלית לתקשורת

עיצוב גרפי: אלישבע סטודיו לעיצוב

אקים ישראל - תל אביב, מאי 2022

מדד אקים להכללה 2022

מדד ההכללה של אנשים עם מוגבלות שכלית

בשנת 2013 אקים ישראל יזמה את פיתוחו של מדד ההכללה (Inclusion) של אנשים עם מוגבלות שכלית בחברה הישראלית. מדד ההכללה בוחן במשך השנים את השינוי של עמדות הציבור ביחסו כלפי האנשים עם מוגבלות שכלית, את מידת ההכללה שלהם ומדרג את עמדות הציבור הרחב כלפיהם בנושאים שונים. במקביל, בוחן מדד ההכללה את עמדותיהם ותחושותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית ביחס החברה כלפיהם באמצעות דיונים פתוחים. מדד ההכללה של אקים משמש כלי למדידת שינוי עמדות בקרב הציבור וכן לבחינת המדיניות והשירותים, הניתנים לאנשים עם מוגבלות שכלית לצורך שיפור וטיוב המענים.

תקציר ממצאי המדד באשר לעמדות הציבור כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית וכן בחינת תדמיתם וייצוגם בכלי התקשורת (בדגש על תכני אקטואליה):

א. עמדות הציבור

מאז השיקה עמותת אקים ישראל את מדד ההכללה של אנשים עם מוגבלות שכלית, ניכרת מגמת שיפור משמעותית בעמדות החברה כלפי אנשים כך למשל:

- רוב הציבור (81%), כיום, סבור כי מרכז חייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית צריך להיות בקהילה. זאת, לעומת סקר עמדות הציבור שערכנו עבור מדד ההכללה הראשון בשנת 2014 שבו רק 42% מהנשאלים סברו שאנשים עם מוגבלות שכלית צריכים לגור בקהילה ולא במסגרת נפרדת.
- בעוד שרק אחוז אחד מהציבור היום סבור שאדם עם מוגבלות שכלית מסוכן לעצמו או לאחרים, במדד ההכללה הראשון סברו 25% מהנשאלים שאדם עם מוגבלות שכלית עלול להיות מסוכן ואגרסיבי.

ב. ייצוגים של אנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת

- למעלה מרבע מהאזכורים החדשותיים (27%) של אנשים עם מוגבלות שכלית באמצעי המדיה שנסקרו שיקף את תפיסת המסוגלות של האנשים (היבט חיובי).
- כחמישית מהאזכורים (21%) עסקו בהכללה ושילוב בחברה.
- ב-14% מהאזכורים האנשים עצמם (אנשים עם מוגבלות שכלית) התראיינו והשמיעו את קולם (בעיקר בנושאים של הכללה ושילוב).
- לצד זאת מצאנו גם את הממצאים הבאים ממחקר "יפעת":
- אנשים עם מוגבלות שכלית נמצאים בתת ייצוג באמצעי התקשורת (פחות מ-0.07% מכלל הכתבות והאייטמים האקטואליים עסקו בהם).
- 40% מהאזכורים של אנשים עם מוגבלות שכלית נקשרים למוחלשות (מקרי אלימות, קשיי קיום, שיח רפואי ומחקרים בתחום הרפואה, טיפולים, בדיקות לפני ובמהלך הריון ועוד).
- ב-86% מהאזכורים של אנשים עם מוגבלות שכלית אין התבטאות ישירה של אנשים עם מוגבלות שכלית. ב-20% מהאזכורים יש התבטאות של בני משפחה.
- כן מצאנו שהמונח "חוסים", המקטין את האנשים, מופיע ב-50% יותר מאזכורים של אנשים עם מוגבלות שכלית (באייטמים על מוגבלות). לצד זאת, חשוב לציין שמצאנו, כי המונח "אנשים עם מוגבלות שכלית" כבר הפך לרווח והוא המקובל באמצעי המדיה השונים (ב-52% מהאזכורים). רק ב-17% מהאזכורים עדיין נעשה שימוש במונח הארכאי "פיגור שכלי".

ג. עמדותיהם של אנשים עם מוגבלות שכלית

גם במדד זה, ביקשנו לתת את הבמה לאנשים עצמם ולשמע מהם כיצד הם רואים את הייצוג של הקבוצה אליה הם משתייכים בתקשורת. בין היתר, ניתן ללמוד מדבריהם של האנשים, כי הם היו רוצים לראות יותר אנשים עם מוגבלות בתקשורת, בהקשרים שונים, יומיומיים. בנוסף למדדנו **סיפורי ההצלחה** של אנשים עם מוגבלות (הצלחתה של להקת "שלווה", המדליה של הספורטאים עם המוגבלות במשחקים הפרא אולימפיים), מחזקים במידה רבה את התדמית שלהם בעיני עצמם.

"כל הכבוד שהוא הגיע ליעד שלו ואשמח ליישם את היעדים שלי כמוהו".

רובא יונס טהא, 30

"אני יכולה להצליח בהרבה דברים. זה נותן לי כוח".

אורטל טולדו, 34

"זה גורם לי להרגיש שאני יכולה. זה לא משנה אם יש מוגבלות או אין מוגבלות

תמיד אפשר להגשים את החלומות".

אושרת מדלסי, 24

בניתוח כלל ממצאי המדד לעיל אנו מסיקים כי המגמה החיובית באשר להכללת אנשים עם מוגבלות שכלית בקהילה, המשתקפת בעמדות הציבור הרחב, אינה באה לידי ביטוי באופן מלא ומספק בייצוגים של האנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת, והדרך עודנה ארוכה לייצוג שוויוני וחיובי של אנשים עם מוגבלות שכלית. כמו כן, השימוש הרווח במונח "חוסים" מקטין אותם ומטשטש את אנושיותם, אישיותם ופניהם של אנשים עם מוגבלות באמצעי המדיה.

ההערכה שלנו היא, כי השינוי המשמעותי בעמדות הציבור ביחס לאנשים עם מוגבלות שכלית ולזכותם לגור בקהילה, נובע בעיקר ממדיניות בפועל של הכללה, ומהנוכחות המוגברת של אנשים עם מוגבלות בכלל ואנשים עם מוגבלות שכלית בפרט בקהילה, כשהם גרים בדירות בקהילה, משרתים בצה"ל, עובדים בשוק החופשי, בפעילויות עם האנשים בבתי הספר ובפעילויות פנאי בקהילה. הסיקור התקשורתי בתכני האקטואליה, כפי שעלה במחקר יפעת, לא משקף זאת מספיק, אך השטח אומר את דברו ומשפיע על עמדות הציבור.

אקים פועלת לקדם את החיים בקהילה עבור אנשים עם מוגבלות שכלית בכל תחומי החיים, ובתוך כך, לקדם גם את ייצוגם של אנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת, באופן שייצג נאמנה את היותם חלק בלתי נפרד מהקהילה: להראות אותם יותר ובעיקר בהקשרים של מסוגלות, להשמיע את קולם (באופן ישיר ובלתי אמצעי) וכן להשתמש בביטויים שמכבדים אותם.

מתודולוגיה

א. **סקר עמדות הציבור** נערך ע"י אקים באמצעות ראיונות טלפוניים של 518 אנשים המהווים מדגם מייצג של החברה בישראל ע"י מכון "שווקים פנורמה" בראשות מר יוסי ודנה. הסקר בחן את העמדות הכלליות של הציבור כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית והכללתם בקהילה.

ב. מעבר לסקר הכללי, בשנה זו בחרנו להתמקד באופן ספציפי בייצוגים תקשורתיים של אנשים עם מוגבלות שכלית באמצעות חברת "יפעת מחקרי מדיה" ובליווי מדעי של ד"ר עמית קמה, יו"ר האגודה הישראלית לתקשורת.

במחקר נסקרו אמצעי התקשורת המובילים בישראל בתקשורת המודפסת, המקוונת והמשודרת בתקופה שבין 01.01.2021 - 30.10.2021. במחקר בדקנו בכמה אייטמים במהלך תקופה זו נעשה שימוש בביטויים: "מוגבלות שכלית", "חוסים" "תסמונת דאון" ו"פיגור שכלי", ונערך ניתוח תוכן איכותני הבוחן את אופי הייצוג.

”מקדם בולטות”: לשם מתן משקל גדול יותר לכתבות שעסקו באופן נרחב במוגבלות שכלית לעומת כאלו בהן המוגבלות השכלית רק אוזכרה בחלק קטן מהאייטם (למשל, כתבה רפואית עם אזכור זניח), ניתן משקל גבוה יותר לאייטם בו מידת הבולטות של המוגבלות השכלית הייתה משמעותית.

ג. **ניתוח דיונים שהתקיימו בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית** - על מנת להבין את זווית הראייה, הצרכים והרצונות של אנשים עם מוגבלות שכלית באשר לתדמיתם בתקשורת, נערכו קבוצות דיון. בדיונים השתתפו 40 יהודים וערבים בשש קבוצות מרחבי הארץ - המועצה הארצית של המסנגרים העצמיים (אנשים עם מוגבלות שכלית) בחברה היהודית, מועצה ארצית של החברה הערבית וקבוצות הסנגור העצמי מדימונה, חולון, ראשון לציון ורחובות. חלקם מתגוררים במסגרות דיור תומך וחלקם בבית המשפחה. הדיונים התמקדו במידת החשיפה של אנשים עם מוגבלות שכלית כפי שהם חווים אותה בטלוויזיה. וזאת משום שהיא כלי התקשורת המרכזי ולעיתים הבלעדי עבורם לצריכת תכני אקטואליה.

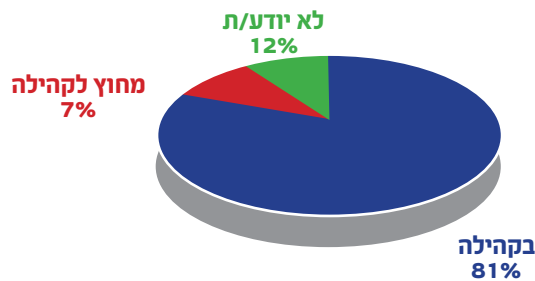

ממצאי המדד

א. עמדות הציבור

רוב הציבור (81%) סבור כי מרכז חייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית צריך להיות בתוך החברה והקהילה, ולא במסגרת סגורה ומרוחקת מהקהילה. במדד ההכללה משנת 2014, 42% מהציבור סברו, כי אדם עם מוגבלות שכלית צריך לחיות בקהילה ולא במסגרת נפרדת.

היכן צריך להתגורר אדם עם מוגבלות שכלית?

את המגמה החיובית ניתן למצוא גם בנתון הבא: בעוד שרק אחוז אחד מהציבור היום סבור, כי אדם עם מוגבלות שכלית מסוכן לעצמו או לאחרים, הרי שבמדד ההכללה הראשון סברו 25% מהנשאלים, כי אדם עם מוגבלות שכלית עלול להיות מסוכן ואגרסיבי.

ממצאי המחקר (של יפעת)

א. מסוגלים או מסכנים? תפיסת הרחמים אל מול מסוגלות

יותר מרבע מהאזכורים (27%) נקשרים במסוגלות (שילוב בחברה ובתעסוקה), 40% מהאזכורים של אנשים עם מוגבלות שכלית נקשרים למוחלשות (מקרי אלימות, קשיי קיום, שיח רפואי). היתר הם אזכורים ניטרליים (למשל, אזכורים על פעילות של עמותות).

חשוב לציין, כי חצי מהאייטמים שנקשרו במסוגלות של אנשים קודמו על ידי העמותות כמסייעות לאנשים עם מוגבלות. כך שלמעשה, האיטם אמנם שיקף מסוגלות, אבל עצם העובדה שמדובר בפעילות של עמותה יש בה כדי לחזק דווקא מסר סמוי של חוסר מסוגלות וצורך בתיווך ובסיוע.

דוגמאות לכותרות הנקשרות לתפיסת המסוגלות:

**"קבלו אותן - תוכנית ייחודית שמכשירה נשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית
בעבודה במסגרות החינוך לגיל הרך" - פורסם ביום 28/6/21 באתר ynet**

**"אני כמוכם": סיפורו של השחקן הישראלי הלוקה בתסמונת דאון" - פורסם ביום
13/2/21 בחדשות ערוץ 13**

**"בדלתא משלבים כבר שנה דוגמנים עם מוגבלות. למה רק עכשיו שמנו לב" -
פורסם ביום 3/2/21 באתר גלובס**

דוגמאות לכותרות הנקשרות לתפיסת הרחמים:

**"תושב אשקלון מואשם באונס ומעשים מגונים בצעירה עם מוגבלות שכלית" -
פורסם ביום 3/1/21 באתר ynet**

**"צעיר עם מוגבלות שכלית נותר במעצר כי לא נמצאה לו מסגרת"
פורסם ביום 7/7/21 בעיתון הארץ**

יש להדגיש, כי גם כאשר מדוברים באזכורים של מסוגלות, בדרך כלל מדובר במה שד"ר קמה מכנה "נכה על שגרת". זהו דימוי נפוץ ביותר של אדם עם מוגבלות, המצליח לבצע משימות פשוטות ושגורות. פעילויות שעבור אנשים ללא מוגבלות אינן נחשבות כבעייתיות או כמשוכות רציניות. עצם העובדה שהוא הצליח לבצע משימה פשוטה-יחסית מעידה על רצונו היוצא-דופן ועל כך שהוא ניחן ביכולות בלתי-רגילות. אולם, ההאדרה של ההישגים-כביכול הללו משמעה שאין החברה מצפה מהאדם עם המוגבלות להגיע להישגים כלשהם. הציפיות ממנו הן כה נמוכות וירודות עד כי כל "הישג" נחשב להצלחה כבירה. כלומר, הוא זוכה לסיקור תקשורתי חיובי-כביכול עקב הישגים בנאליים. הציפיות החברתיות ממנו הן ירודות ומצטרפות לנטייה להעלים אותו מן החלל הציבורי; אי-לכך כל פעולה שגרתית מהווה הישג הראוי לשבח. יתרה מכך, בטקסטים תקשורתיים רבים, ובהם כתבות עיתונות, תכניות טלוויזיה וסרטים, עלילתיים ותיעודיים כאחד, משמשת המגבלה כמטפורה לניצחון רוחו של האדם, הנאבק במגבלות שמטיל עליו גופו ומשמש כמופת להצלחה במאבק כזה. טקסטים אלו מדגימים את יחס החברה כלפי האדם עם המוגבלות, הנע בין רתיעה ורחמים (המלווים לא פעם גם באכזריות), לבין התפעלות מוגזמת; בין התייחסות ישירה למגבלות לבין "השראה רוחנית" שמציע אותו אדם, בעיקר כאשר יכולותיו הקוגניטיביות והישגיו מתגלים כאילו הם יוצאי דופן. ייצוג רווח אחר הוא כזה שנועד לעורר חמלה (שמקורה ביצירת הזדהות כללית עם סבל. אך לא בניסיון להכיר את האדם המיוצג.

באופן כללי, מדובר בייצוגים סטריאוטיפיים הגוזרים על כל חברי הקבוצה גורל אחד, אישיות אחת ומהות בלתי משתנה ואחידה. ייצוג של אנשים עם מוגבלות כמי שמנהלים את חייהם, כשהמגבלה היא מרכיב נוכח בהם אך לא המרכיב המגדיר את זהותם, כמעט שאינו קיים בתקשורת.

בקבוצות הדיון נדונה סוגיה זו של תפיסת המסוגלות באריכות. כשנשאלו האנשים אם יצא להם לראות אדם עם מוגבלות שכלית בטלוויזיה, **התשובות היו לרוב חיוביות ובהקשרים של מסוגלות. הם הצביעו בחיוב על הדוגמאות הבאות:** ההשתתפות של להקת שלוה באירוויזיון, תכניות על שילוב בעבודה של אנשים עם מוגבלות, המשחקים הפרא-אולימפיים ועוד. בחלק ניכר מהתשובות הם לא התמקדו באנשים עם מוגבלות שכלית, אלא באופן כללי התייחסו לאנשים עם מוגבלויות. החוויה של האנשים בצפייה באנשים עם מוגבלות שהגיעו לטלוויזיה בזכות הישגים והצלחות הייתה טובה, מחזקת ומעודדת.

"כל הכבוד שהוא הגיע ליעד שלו ואשמח ליישם את היעדים שלי כמוהו"

(רובה יונס טהא, 30)

"אני יכולה להצליח בהרבה דברים זה נותן לי כוח"

(אורטל טולדו, 34)

"זה גורם לי להרגיש שאני יכולה. זה לא משנה אם יש מוגבלות או אין מוגבלות"

תמיד אפשר להגשים את החלומות"

(אושרת מדלסי, 24)

האנשים ציינו, כי הצפייה באנשים עם מוגבלות שהוזכרו בהקשר של פגיעה בחסרי ישע עוררה בהם תחושת רחמים כלפי האנשים ורצון לעזור. פעמים רבות ניכר ניתוק בין האנשים עם המוגבלות אותם הם ראו בטלוויזיה לבין עצמם כאנשים עם מוגבלות.

"כואב לי לראות איך שהם סובלים (המוגבלים)"

(רחלי אלל, 41)

"הם מסכנים יש להם בעיות"

(יפעת רוזנשטיין, 54)

מהתייחסויות האנשים ניתן ללמוד שצפייה באנשים עם מוגבלות ובהם אנשים עם מוגבלות שכלית שהגיעו להישגים מחזקת את האנשים ואת התדמית שלהם בעיני עצמם. צפייה בכתבות על אלימות כלפי אנשים עם מוגבלות שכלית מחזקת תדמית של מוחלשות ומסכנות.

ב. כשמדברים על אנשים עם מוגבלות שכלית - על מה מדברים? מגמת ההכללה בתקשורת

כחמישית מהאזכורים (22%) עסקו בהכללה בחברה (לרבות בנושא של ייצוג בתרבות - השתתפות של האנשים בסרטים, סדרות, הצגות ועוד).

"מד"א והסיפור של הנער אליהו עם תסמונת דאון"

על התנדבות נער עם מוגבלות שכלית במד"א, פורסם ביום 22/4/21
בחדשות הבוקר של ערוץ 12

"מתנדבים לצה"ל עם מוגבלויות יצאו למסע מרגש עם לוחמי גולני"

פורסם ביום 7/1/21 באתר מאקו

"חיים אחרים": סיפור על חברות אמיצה שתכבוש לכם את הלב."

על סרט בהשתתפות שחקן עם מוגבלות שכלית, פורסם ביום 26/5/21 אתר ההארץ

כרבע מהאזכורים (23%) עסקו באלימות ופלילים (בין אם האדם עם המוגבלות השכלית הוא הקורבן ובין אם הוא הנחקר/נאשם).

מעפל תקף חוסה וקיבל הסדר טיעון מגוחך

פורסם ביום 8/8/21 בישראל היום

15% מהאזכורים עסקו בהיבט הרפואי - טיפולים ומחקרים (מחקרים בתחום הרפואי, טיפולים, בדיקות לפני ובמהלך הריון ועוד). למשל:

"תביעה: רשלנות הובילה ללידת תינוק עם תסמונת דאון"

פורסם ביום 13/7/21 באתר ynet

"חוקרים מישראל ממליצים לכל הנשים לשקול לערוך בדיקת מי שפיר"

פורסם ביום 21/6/21 באתר "וואלה"

פילוח של האיטמים לפי נושאים מצביע, כי תפיסת המוחלשות ביחס לאנשים עם מוגבלות שכלית היא הדומיננטית. הם מוצגים כקורבנות, נדרשים לליווי ולתמיכה, חלשים, והכל תוך אימוץ המודל הרפואי של המוגבלות. גישה שמרנית, המבליטה את מוגבלותם של האנשים ומציגה אותם כמי שאינם מסוגלים לתפקד ולהשתלב בחברה (קמה, 2003). בעוד שהספרות האקדמית ואף הציבור במידת מה מאמצים את המודל החברתי של המוגבלות, המבוסס על התפיסה, כי המוגבלות אינה עניין פרטני אלא חברתי.

ג. שום דבר עלינו בלעדינו

ב-14% מהאזכורים התבטא באופן ישיר אדם עם מוגבלות שכלית, בעיקר בהקשר של מסוגלות ושילוב בחברה. ב-20% מהאזכורים התבטאו בני משפחה של אנשים עם מוגבלות שכלית.

לכאורה, זהו נתון חיובי המצביע כי אנשים עם מוגבלות שכלית מקבלים במה ובהקשרים חיוביים. אולם עדיין מדובר בשיעור נמוך של האזכורים ביחס לשיעור האנשים עם מוגבלות שכלית באוכלוסייה ועל הנוכחות מועטה (כלומר, הכחדה סמלית) של האנשים בתקשורת, על גישה שעדיין מתווכת את האנשים ומאופיינת בפטרנליזם במידה רבה. יש לציין, כי הנתון נמוך באופן משמעותי גם ביחס לדפוסי הייצוג של אנשים עם מוגבלות בכלל, ששם במחצית מן הכתבות והסיפורים שעסקו באנשים עם מוגבלות הפניה הייתה אליהם ישירות כמרואיניים (קמה, 2015).

דוגמאות להתבטאויות הישירות של האנשים:

"הסטיגמה של אנשים עם צרכים מיוחדים היא קושי - פוסלים אותי עוד לפני שהכירו"

פורסם ביום 8/7/21 באתר מאקו

"אני כל כך אוהב וגאה בגן, זאת זכות בשבילי", מספר נעם בהתרגשות על מקום העבודה שעושה אותו מאושר, "הוא גורם לילדים לקבל יותר את השונה בצורה חיובית ומחבקת - מבחינתי זו סגירת מעגל".

פורסם ביום 20/7/21 באתר מאקו

"אחרי שאיבד נהרג פחדתי שגם לי זה יכול לקרות"

פורסם ביום 30/5/21 באתר ynet

בקבוצות הדיון, לשאלה מה הם חושבים על אנשים עם מוגבלות שכלית המופיעים בטלוויזיה השיבו האנשים, בין היתר:

"טוב מאוד אנשים עם מוגבלות גם צריכים להיות בטלוויזיה"

(דביר אמיגה, 21)

"יש מיליונים כמונו וצריך להקדיש זמן לאנשים שיש להם מגבלה"

(רונית שמואלי, 35)

לסיכום, גם במחקריו של ד"ר קמה נמצא כי אנשים עם מוגבלות מביעים אהדה בלתי מסויגת לכל ייצוג תקשורתי שלהם. זאת, משום שהוא מסמן תקווה ומהווה מודל להזדהות ולהערצה. מיצובם הבעייתי של אנשים עם מוגבלות בשוליים הבלתי-נראים והבלתי-נחשבים של החברה הישראלית מותיר אותם בעמדה של לקטנים, המחפשים באופן תמידי ונואש אחר דימויים של אנשים הדומים להם, המהווים עבורם מודלים לחיקוי, מקור לנחמה ולעידוד וגם כנציגים מכובדים של קהילתם.

ד. רואים אותנו? תת ייצוג של אנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת (הכחדה סמלית)

מתוך 560,000 כתבות ואייטמים בתקשורת הארצית בתקופת הבדיקה, רק ב-392 נמצאו המונחים "מוגבלות שכלית" ו/או "פיגור שכלי" ו/או "תסמונת דאון" כלומר בפחות מ-0.07% מכלל האייטמים.

תת-ייצוג הוא מעין הכחדה סמלית, שהיא תופעה רווחת בייצוג של קבוצות מוחלשות, הנע בין אי-נראות ואי-נוכחות מוחלטות לבין ניצנים זעירים של נוכחות ונראות. הייצוגים בעולם התקשורתי מסמלים את הקיום במציאות החברתית; ולהיפך: היעדרות משמעה הכחדה סמלית. הייצוג התקשורתי מהווה בעצמו משאב של כוח. אי-הייצוג משמר את מיקומן המשני ונחיתותן. נראות היא מונח חשוב בהקשר זה: הירארכית הכוח בחברה מתעצבת, מתחזקת ומשומרת הודות להגברת הנראות או הנוכחות של החזקים על חשבונם של החלשים, שאין מתאפשרת להם נראות בעולם התקשורתי. הכחדה סמלית, אם כן, ממומשת בעזרת דחיקתם של החלשים מן העולם התקשורתי והימנעות מהצגתם על הבמה התקשורתית.

ה. אז מה אם יש לי מוגבלות שכלית?

מלבד אייטם אחד (על אדם עם מוגבלות שכלית שנפטר מקורונה), לא נמצאו בתכנים שנסקרו, אזכורים של אנשים עם מוגבלות שכלית, כאשר המוגבלות השכלית הייתה נתון שולי לנושא הכתבה. ב-88% מהאזכורים המוגבלות השכלית היא מהות האזכור:

"רווק השבוע: חולם על גבר שיראה אותי מעבר למגבלה"
פורסם ביום 13/7/21 באתר ynet

ואילו ב-12% מהאזכורים המוגבלות השכלית אינה מהות האזכור אך היא חלק מרכזי בו:

"זוג טובע את 'כללית': בתנו נולדה עם פיגור"
פורסם ביום 3/1/21 באתר ynet

"מתנדבים לצה"ל עם מוגבלויות יצאו למסע מרגש עם לוחמי גולני"
פורסם ביום 7/1/21 באתר מאקו

בהתייחסות של האנשים עצמם לשאלה מה הם חושבים על הופעה של אנשים עם מוגבלות בכלל ואנשים עם מוגבלות שכלית בפרט בטלוויזיה, הם השיבו בין היתר:

"אני מרגיש כאילו הם אנשים נורמליים ושאין להם שום בעיה"

(דביר אמיגה, 21)

"אני אדבר על חיי היום יום שלי. אני רוצה תכנית משלי"

(יקיר דינר, 29)

1. איך מכנים אותנו בתקשורת?

■ שימוש במונחים מוגבלות שכלית/תסמונת דאון/פיגור שכלי: ב-52% מהאזכורים באמצעי התקשורת השתמשו במונח "מוגבלות שכלית", המצביע על התקדמות והפנמה של מערכת המושגים החדשה, הלא-פוגענית.

ב-41% מהאזכורים השתמשו במונח "תסמונת דאון". רק ב-17% מהאזכורים נעשה שימוש במונח "פיגור שכלי". (בחלק מהאזכורים הופיע יותר ממונח אחד). האחוז הניכר של המקרים בהם נעשה שימוש ב"מוגבלות שכלית" מצביע על הפנמה של תחושות האנשים עצמם, כי למונח "פיגור שכלי" יש משמעות מעליבה או משפילה.

בהקשר זה יש לציין, כי המונח "מוגבלות שכלית" הוא המונח שבו בחרו האנשים עצמם, הוא המונח הרשמי של משרד הרווחה והביטחון החברתי החל משנת 2012, אשר אף הוטמע בדברי החקיקה בשנת 2017.

עמדות האנשים עצמם על השימוש במונחים הארכאיים "פיגור שכלי" ו/או "מפגר" נעו בין חוסר ידיעה מהו פיגור שכלי לבין דיווח על תחושות קשות כשהם שומעים את המונחים, הנחווים בעיניהם כפוגעניים.

"אם ילד יקרא לילדה מפגרת הייתה מתחילה לבכות. זה לא נעים בכלל."

(חיים רפאל, 23)

"אני שומע את זה ואני מרגיש עצוב, אני לא אוהב לשמוע את זה"

(מוחמד עבאס, 21)

"זה לא בסדר כשמדברים לאנשים עם מוגבלות בצורה כזאת."

"שידברו יותר יפה ובכבוד."

(רמי הנר, 67)

"אני רגילה למילה הזו זה כבר לא משנה לי כי אני מרגישה כמו נסיכה..."

"אני אוהבת את עצמי."

(רובא יונס טהא, 30)

■ שימוש במונח: "חוסה"/"חוסים": המונח " חוסים" מופיע בכ-50% יותר מהמונח אנשים עם מוגבלות שכלית (באייטמים על מוגבלות). ההגדרה של חוסה בחוק היא רחבה: "חוסה" - קטין שלא מלאו לו 14 שנה או מי שמפאת נכות, ליקוי בשכלו או זיקנה אינו מסוגל לדאוג לצרכי חייו; (חוק ההגנה על חוסים, התשכ"ו-1966). מונח זה מבטא תפיסה מיושנת ופטרונית, וככלל מטשטש את הזהות האמיתית של האדם ומייצר ריחוק רגשי. בהקשר זה צריך לומר כי המונח הוא רחב ומתייחס לקטינים ו/או לבגירים עם מוגבלות (כל מוגבלות ולא רק מוגבלות שכלית).

נציין, כי לאחר עריכת המדד, בחודש פברואר 2022, נחשפה פרשיית התעללות אכזרית ומתמשכת באנשים עם מוגבלות שכלית המתגוררים במעון. בכל האזכורים במסגרת הסיקור התקשורתי (הנרחב יחסית) של הפרשה נעשה שימוש עקבי במונח "חוסה" או "חוסים".

כותרות לדוגמא:

"הזוועות במעון החוסים בראש העין נחשפות"

פורסם ביום 9/2/22 באתר וואלה חדשות

"3 נאשמים נוספים בהתעללות במעון החוסים: התעללות אכזרית בחסרי ישע"

פורסם ביום 10/2/22 באתר ynet

סיכום ומסקנות

בניתוח כלל ממצאי המדד לעיל, אנו מסיקים, כי המגמה החיובית באשר להכללתם של אנשים עם מוגבלות שכלית בקהילה, המשתקפת בעמדות הציבור הרחב, אינה באה לידי ביטוי מספיק בייצוגים של אנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת, ודרך עודנה ארוכה לייצוג שוויוני וחיובי של אנשים עם מוגבלות שכלית.

ההערכה שלנו היא, כי השינוי המשמעותי בעמדות הציבור ביחס לאנשים עם מוגבלות שכלית ולזכותם לגור בקהילה נובע בעיקר ממדיניות של הכללה, מהנוכחות ההולכת וגוברת של אנשים עם מוגבלות בכלל ואנשים עם מוגבלות שכלית בפרט בקהילה כשהם גרים בדירות בקהילה, משרתים בצה"ל, עובדים בשוק החופשי, משולבים בפעילויות בבתי הספר ובפעילויות פנאי בקהילה. הסיקור התקשורתי בתכני האקטואליה לא משקף זאת מספיק, אך השטח אומר את דברו ומשפיע על עמדות הציבור.

התקשורת ממשיכה להבליט את המוגבלות של האנשים בשיח עליהם, משקפת אותה יותר מאשר את מסוגלותם, לא משמיעה את קולם באופן ישיר ובלתי אמצעי, וכלל אינה מתייחסת אליהם באופן שוויוני ביחס לאוכלוסייה הכללית.

אנו עדיין עדים לשימוש נרחב במונח "חוסים" באופן שמקטין את אנשים עם מוגבלות, מטשטש את אנושיותם, אישיותם ופניהם של האנשים. לצד זאת, ניכרת הפנמה מסוימת בחובה להנכיח את האנשים ולהשמיע את קולם תוך שימוש במונחים מכבדים (מוגבלות שכלית - בהקשרים של הכללה בחברה).

אקים פועלת לקדם את החיים בקהילה עבור אנשים עם מוגבלות שכלית בכל תחומי החיים, ובתוך לקדם גם את ייצוגם של אנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת, באופן שייצג נאמנה את היותם חלק בלתי נפרד מהקהילה: להראות אותם יותר ובעיקר בהקשרים של מסוגלות, להשמיע את קולם (באופן ישיר ובלתי אמצעי) ולהשתמש בביטויים שמכבדים אותם.

יפעת/מחקרי מדיה

אנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת עמותת אקים ישראל | 2021

המחקר נערך ע"י: שיר גריידי
shir_g@vigo.co.il | 03-5635011

מתודולוגיה

מה נכלל במחקר: ניתוח של כל 392 האיטמים בהם הופיעו הביטויים הבאים: "מוגבלות שכלית" (205 איטמים), "תסמונת דאון" (163) ו"פיגור שכלי" (65). לצד זאת, בחיפוש כמותי נמצאו 560 אזכורים במהלך התקופה לביטוי "חוסה"/"חוסים" – אלו לא נכללו במחקר.

מבנה הניתוח:

התייחסות למוגבלות שכלית כשזאת מוזכרת באיטם:

- המוגבלות היא המהות
- המוגבלות מוזכרת, אבל מתייחסים לעוד היבטים של האדם בכתבה
- המוגבלות מוזכרת "על הדרך"

נושאי הסיקור: עמותות וקהילה, אלימות-פליים-משפט, רפואי-טיפולי-מחקרי, סיפורים ופרופילים, שילוב בחברה, חינוך, ייצוג בתרבות, אחר, אזכור

מסגור המוגבלות
מוחלשות/מסוגלות

הופעה באיטם
האם יש ציטוט ישיר או
ראיון של אדם עם
מוגבלות

מספר
מופעים/כתבות

מטרת המחקר:

בחינת הייצוג של אנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת, בדגש על תכני אקטואליה.

מסגרת המחקר:

אמצעי המדיה המובילים בישראל בתקשורת המודפסת, הדיגיטלית והמשודרת.

תקופה: 01.01.2021 - 30.10.2021

שיטת הניתוח:

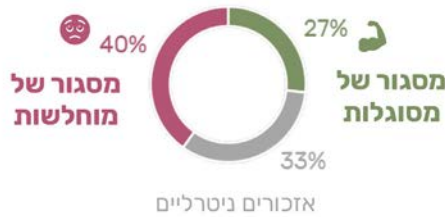
ניתוח תוכן איכותני המשקף באופן מהימן את אופי הסיקור בעיני הישראלי הממוצע.

- **"מקדם בולטות":** לשם מתן משקל גדול יותר לכתבות שעסקו באופן נרחב במוגבלות שכלית (למשל כתבת פרופיל על מישהי עם מוגבלות שכלית), לעומת כאלו בהן המוגבלות השכלית רק אוזכרה בחלק קטן מהאיטם (למשל כתבה רפואית עם אזכור זניח). הכפלנו כל כתבה במקדם המייצג את אחוז הבולטות של המוגבלות השכלית או אנשים עם מוגבלות שכלית בכל איטם.

- שורה תחתונה: המחקר מציג נתונים סופיים ששוקללו מכמות כתבות, וגם מגודל האזכור של המוגבלות בכתבה.

מסגור: מוחלשות מול מסוגלות

בחלק גדול מהסיקור התקשורתי המוגבלות נקשרת למוחלשות | פילוח האזכורים לפי מסגור המוגבלות

אזכורים ניטרליים: כאשר לא עלתה תפיסה מובהקת, למשל במקרים של אזכורים או מידע על פעילויות של עמותות לציבור שמעוניין להתנדב. עם זאת, ייתכן ובמקרים אלו ניתן לפרש את המסגור יותר לכיוון המוחלשות כאשר עשוי להשתמע שהחברה צריכה לתרום לאוכלוסיה זו, כמי שנזקקים לעזרה.

בר רפאלי [...] עבדה ב"בית נועם" [...] מסגרת חינוכית שיקומית לאנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ועם מוגבלויות פיזיות. (ישראל היום)

במהלך המחקר מצאנו שהסיקור התקשורתי עוסק במוגבלות שכלית בשני מסגורים מרכזיים:

מסגור של מוחלשות: המוגבלות היא בעיקר גורם מעכב שבעקבותיה אנשים הם יותר חלשים ולעיתים יותר קורבניים. כמעט חצי מהאזכורים היו במסגור זה, בהקשרים של מקרי אלימות, קשיי קיום וכן בשיח הרפואי סביב מניעת לידות של אנשים עם מוגבלות שכלית. מסגור כזה בולט בתכניות רדיו בנושאי רווחה.

מסגור של מסוגלות: האיטם מדגיש את היכולות וההישגים של אנשים עם מוגבלות שכלית. בדר"כ האיטטמים עסקו בשילובם בחברה, בייצוג בתרבות או בכתבות-פרופיל והרבה בתכניות הבוקר בטלוויזיה. שימו לב - חצי מהאיטטמים האלו קודמו ע"י עמותות. האיטטם אמנם הציג מסוגלות, אבל עצם העובדה שמדובר בפעילות של עמותה למען "החלש" שוחקת למעשה את המסר הגלוי של המסוגלות ודווקא מחזקת מסר בסתר של חוסר מסוגלות.

קבלו אותו

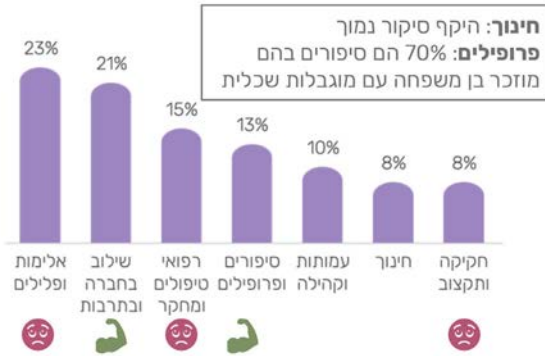
תוכנית ייחודית שמכשירה נשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית בעבודה במסגרות החינוך לגיל הרך

דוגמאות לפי מסגור

מוחלשות	מסוגלות
<p>צעיר עם מוגבלות שכלית נותר במעצר כי לא נמצאה לו מסגרת</p> <p>תינוק נולד עם מומים קשים - קופת החולים לא זיהתה: "הילד יסבול כל החיים שלו"</p> <p>תושב אשקלון מואשם באונס ומעשים מגונים בצעירה עם מוגבלות שכלית</p> 	<p>"אני כמזכר": סיפורו של השחקן הישראלי הלוקה בתסמונת דאון</p> <p>בדלתא משלבים כבר שנה דוגמנים עם מוגבלות. למה רק עכשיו שמנו לב</p>

נושאים בסיקור

רבע מהאזכורים בתקשורת עוסקים בנושאי אלימות ופליטים | פילוח הסיקור לנושאים

סוגיות ויזמות בולטות בתחומים הקטנים

שילוב באקדמיה, מסגרות חינוכיות בקורונה	חינוך
קשיים מול הביטוח הלאומי	חקיקה ותקצוב

בחינה של הנושאים בהם מוזכרים אנשים עם מגבלות שכלית בסיקור התקשורת מעלה כי בולטים יותר נושאים שמבליטים את המוחולשות.

אלימות, פליטים ומשפט – בולטים מקרים בהם אנשים עם מגבלות שכלית הם קורבנות לפגיעות מיניות וניצול תעסוקתי וכן הסתבכויות בפליטים.

שילוב בחברה ובתרבות – בתחום התעסוקה עם מיזמים לשילוב במפעלים, ייצור מוצרים בעבודת-יד. כמו כן שילוב במד"א ובצה"ל וכן בתרבות, במיזמים הקשורים במוזיקה, תיאטרון ומשחק, שירה וספרות.

רפואה, טיפולים ומחקר – הפוקוס הוא על ביצוע בדיקות היריון למניעת לידה של אנשים עם מגבלות שכלית.

סיפורים ופרופילים – בעיקר כתבות-פרופיל של בני משפחה של אנשים עם מגבלות שכלית, לעומת כתבות בודדות שבמרכזן אנשים עם מגבלות שכלית.

עמותות וקהילה – מידע על מקומות להתנדבות בקהילה, כתבות יח"צ על עמותות בתחום, יוזמות בנושאי ספורט ופנאי מצד הקהילה עבור אנשים עם מגבלות שכלית ועוד.

דוגמאות לפי נושאים

שילוב בחברה ובתרבות

שילוב במד"א

"הכל אני יכול": ספרי ילדים חדשים על ילדים בעלי מוגבלויות

"גיבור ההגנה" – שחקן עם תסמונת דאון

שילוב בצה"ל

"חיים אחרים": סיפור על חברות אמיצה שתכבוש לכם את הלב

שיתוף פעולה מרגש: להקת שלווה ואיחוד האמירויות

אלימות, פליטים ומשפט

אוחנה על השוטר שירה למוות בגבר הלוקה בנפשו: "נהג כמצופה"

אירוע הירי במוניר ענתבאוו, תושב חיפה עם מגבלות שכלית

המשטרה מתכוונת להגיש כתב אישום נגד צעיר עם מגבלות מטמרה שאיים להרוג שוטר

מטפל תקף חוסה וקיבל הסדר טיעון מגוחך

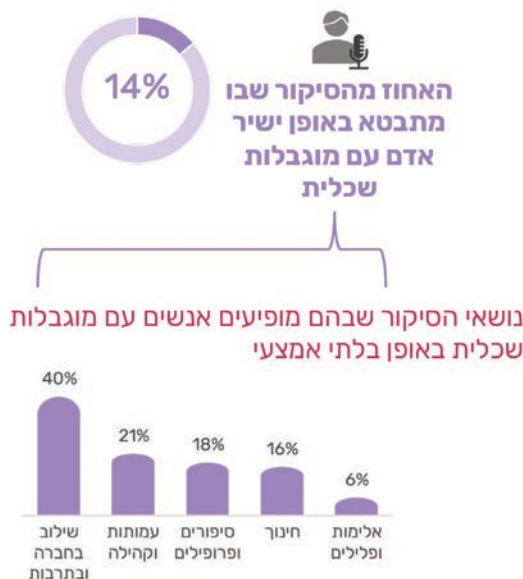
כתב אישום חמור נגד חמישה צעירים שאנסו נערה בת 16 עם צרכים מיוחדים

דוגמאות לפי נושאים

עמותות וקהילה	סיפורים ופרופילים	רפואה, טיפולים ומחקר
<p>לספר סיפור דרך העיניים: יומן מסע בתמונות</p> <p>בשנים האחרונות יצא טיול שחרור עם פצועי צה"ל להודו ונפאל וכן טיול של צעירים עם תסמונת דאון ואחים שלהם שיצאו יחד להודו.</p> <p>יוזמה של עמותת צ'יימס</p> <p>מהפכה של מודעות: תחפושות מונגשות לילדים עם מוגבלות</p>	<p>הנער שכמעט לא מדבר, הפתיע ועלה לתורה</p> <p>מתנדבת עם צעירה עם מוגבלות שכלית</p> <p>נערה עם לב מיוחד</p>	<p>תביעה: רשלנות הובילה ללידת תינוק עם תסמונת דאון</p> <p>חוקרים מישראל ממליצים לכל הנשים לשקול לערוך בדיקת מי שפיר</p>
חינוך	תקציב וחקיקה	
<p>רפורמת החינוך נכשלה: יותר הורים שולחים את ילדיהם לחינוך מיוחד נפרד</p> <p>החרגת אנשים עם צרכים מיוחדים מהנחיות קורונה:</p> <p>לא לשכוח את בדיקות האנטיגן: מה שצריך לדעת לפני שלוקחים את הילדים לבית הספר</p>	<p>בין הדרישות שעלו: הנכים שבים היום לחסום כבישים ראשיים בגוש דן</p> <p>אוטיסטים ואנשים עם מוגבלות שכלית בזכאות לגמלת ש"מ</p> <p>ביטוח סיעודי לילדים בחינם: אין עושים ולמה לשים לב</p> <p>מרכזי יום של אוטיסטים בתפקוד נמוך ושל אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית</p> <p>תוספת של 22.5 מיליון שקל למרכזי יום לאוטיסטים</p>	

התבטאות ישירה של אנשים עם מוגבלות שכלית

במיעוט מהכתבות בלבד התבטאו אנשים עם מוגבלות שכלית בכתבה | פילוח הסיקור לפי הבמה שקיבל האדם על המוגבלות השכלית

ברוב הכתבות (86%) כלל לא הובאו התבטאויות ישירות של אנשים עם מוגבלות שכלית.

נתון מעניין הוא שבחמישית מהכתבות הללו כן מתבטא בן משפחה. זה בעיקר בולט במקרים בהם הכתבה הראשית מתמקדת בבן המשפחה ואדם עם מוגבלות רק מוזכר בה כחלק משגרת חייו של המראיין, וכן בולט במסגרת סיקור נושאי חינוך של אנשים עם מוגבלות שכלית.

רק ב-14% מהכתבות הופיעו ודיברו אנשים עם מוגבלות שכלית. במקרים אלו מרבית הכתבות עסקו במסוגלות ורק מעט מהן עסקו בפן המוחלש. אייטמים כאלה בעיקר עסקו בשילוב אנשים עם מוגבלות שכלית בחברה (בצה"ל, בתעסוקה, ביוזמות-תרבות). **במחצית מכל האייטמים האלה הייתה מעורבת עמותה או פעילות קהילה.**

שורה תחתונה – בחלק קטן ביותר מהסיקור של אנשים עם מוגבלות שכלית בתקשורת יש אדם עם מוגבלות שמדבר בקולו או מתבטא באופן ישיר. **אלו הכתבות החשובות ביותר לניפוץ סטיגמות, וכרגע העמותות ממלאות תפקיד חשוב ביותר, בכך שהן מקדמות הופעות תקשורתיות כאלה.**

דוגמאות להתבטאויות אנשים עם מוגבלות שכלית בתחומים בולטים

שילוב בחברה ובתרבות		
 <p>אליהו שאקי, שחקן עם תסמונת דאון</p>	<p>"אני כל כך אוהב וגאה בגן, זאת זכות בשבילי", מספר נעם בהתרגשות על מקום העבודה שעושה אותו מאושר, "הוא גורם לילדים לקבל יותר את השונה בצורה חיובית ומחבקת – מבחינתי זו סגירת מעגל".</p> <p>שילוב בתעסוקה - גן ילדים</p>	<p>מאשה אילין, קבוצת תיאטרון עמותת צ'ימס</p> <p>"הקורונה מביישת אותי. אני מתגעגעת לתיאטרון"</p>
 <p>יבון דוידיאן, שחקן עם תסמונת דאון</p>	 <p>שילוב בתעסוקה בית קפה שלווה</p>	
חינוך	סיפורים ופרופילים	עמותות וקהילה
<p>"ללמוד מוזיקה באוניברסיטה הרגיש לי חלום"</p> <p>ניר גולן, על תכנית שוב"ל</p>	<p>"הסטיגמה של אנשים על צרכים מיוחדים היא קושי - פוסלים אותי עוד לפני שהכירו"</p> <p>קארין קטורזה, עובדת בהייטק</p>	<p>יוזמת עמותת "אלווין" לחיזוק הקשר בין המשטרה לבין אנשים עם מוגבלות שכלית</p> <p>"אחרי שאיבד נהרג בחדתי שגם לי זה יכול לקרות"</p> <p>יוזמה לערב הקראת שירה, כפר עידוד</p> <p>"הדף הלבן אף פעם לא אומר 'אין לי זמן'"</p>

המוגבלות השכלית מוזכרת כעניין מהותי או כנתון מלווה

התקשורת מדברת ומציגה מוגבלות שכלית כמעט אך ורק בהקשר לסיקור המוגבלות | פילוח של אופן האזכורים למוגבלות שכלית בסיקור התקשורתי

12% מוגבלות שכלית במרכז, אבל יש התייחסות גם להיבטים נוספים

פרט לאייטם אחד, לא מצאנו בסיקור התקשורתי מקומות שבהם המוגבלות-השכלית מוזכרת "על הדרך".

פגע וברח מהמשטרה: בחור נגב רכב ופגע בארבעה רכבים בעוד המשטרה רודפת אחריו

במסגרת המחקר, בחנו באיזה אופן מוזכרת מוגבלות שכלית באייטם.

כלומר, כאשר המוגבלות מוזכרת, האם בחרו להציג כעניין מהותי ומרכזי או כפרט מלווה ומשלים. בין שתי הקצוות האלו, איתרנו גם כתבות שבהן המוגבלות מוזכרת באופן מרכזי, אך בחרו לתת באייטם מקום נרחב להיבטים נוספים.

המוגבלות היא המהות: מהמחקר עולה שהתקשורת כמעט תמיד מסקרת מוגבלות שכלית כשהמוגבלות עצמה היא המרכז, היא המהות.

המוגבלות במרכז, אבל לא רק: יש סיקור חשוב ומעניין שמתקיים בין שני הקצוות הללו, שבו המוגבלות היא מהותית, אבל התקשורת בוחרת לתת מקום להיבטים נוספים.

בחלק גדול מהמקרים מדובר דווקא בסיקור שלא מביא איתו בשורה טובה, כמו במקרים שבהם דיווחו על נפטרי קורונה עם מוגבלות או במקרי אונס. אבל בחלקו האחר מדובר בסיקור במסגרת כתבות פרופיל או בסוגיות מורכבות הקשורות בעיקר לחוק או לחינוך.

דוגמאות לפי סוג אזכור המוגבלות השכלית

המוגבלות-השכלית היא מהות האזכור

זוג תובע את "כללית": בתנו נולדה עם פיגור

מתנדבים לצה"ל עם מוגבלויות יצאו למסע מרגש עם
לוחמי גולני

המדינה הודיעה לבג"ץ שתפסיק להפלות
תקציבית ילדים עם צרכים מיוחדים בגני טרום
חובה

המוגבלות-השכלית היא רק פרט

פגע וברח מהמשטרה: בחור גנב
רכב ופגע בארבעה רכבים בעוד
המשטרה רודפת אחריו

לבסוף, השופט ייחס חשיבות גם לנסיבות שאינן
קשורות בביצוע העבירה, ביניהן המסגרת
המשפחתית הבעייתית שממנה הבחור הגיע,
יכולות התפקוד הנמוכות שלו וכן רמת המשכל
הנמוכה שכללה מוגבלות שכלית התפתחותית.

המוגבלות-השכלית מרכזית, אבל לא רק

רווק השבוע: חולם על גבר
שיראה אותי מעבר למגבלה

החשד לאונס קבוצתי בבת 16
בגליל: 2 חשודים נוספים נעצרו

